

TALURAHVA VÕITLUS FEODAALSE RÕHUMISE VASTU PÕHJA-EESTIS A. 1805

Dots., ajalootead. kand. J. Konks

Üldajaloo kateeder

Talurahva võitlus feodaalse rõhumise vastu a. 1805 kuulub kahtlematult eesti talurahva antifeodaalse võitluse väljapaistvamate peatükkide hulka. Selle tähtsamate võitluskollete kohta on ilmunud rida pikemaid või lühemaid kirjutisi. Puudutades peamisi neist tuleb kõigepealt märkida L. Margi arhiiviandmete tegevust väärtuslikku artiklit Karinu ja Orina talurahva võitlusest.¹ Kose-Uuemõisa talurahva võitluse kohta ilmus peaaegu 100 aastat tagasi E. Iversenilt artikkel,² mis seoses Vene esimese kodanlik-demokraatliku revolutsiooniga G. v. Sableri poolt uuesti avaldati.³ Mainitud artiklis on kasutamist leidnud küll arhiiviandmed, kuid üldiselt on käsitus talurahvale vaenulik. Järgnevaks suuremaks artiklikaks Kose-Uuemõisa sündmuste kohta on G. E. Luiga oma.⁴ Mainitud autori poolehoid kuulub küll talurahvale, kuid talurahva võitluse peamist põhjust näeb ta liiga pinnapealselt, nimelt usaldusväärse ja autoriteetse selgituse puudumises talurahvale Eestimaa talurahva seaduse kohta. Kõige ulatuslikumalt käsitleb Kose-Uuemõisa talurahva võitlust M. Aitsami ajalooline jutustus,⁵ kuid siin on ajalooliste tõsiasiade kõrval rikkalikult fantaasiat. Talurahva karistamise küsimus, eriti seoses Tallinna võimude osaga selles, on lähemalt käsitlemist leidnud A. Marguse poolt.⁶ Lühema asjaliku iseloomustuse talurahva võitlusele Põhja-

¹ L. Mark, Talurahva rahutused Karinus ja Orinas 1805. «Ajaloos Ajakiri», 1941, nr. 3, lk. 130—139.

² [E. Iversen]. Die Excesse der Bauern im Estland im Jahre 1805. «Illustrierter Revalscher Almanach», 1859, lk. 33—57.

³ G. v. Sabler, Eine Parallele zur lettisch-estnischen Revolution aus den Oktobertagen des Jahres 1805. «Revalsche Zeitung», 1907, nr. 246—249, 251.

⁴ G. E. Luiga, Kose-Uuemõisa mäss. «Eesti Kodu», 1908, lk. 84—88.

⁵ M. Aitsam, Eestimaa kuningas, Tallinn 1938.

⁶ A. Margus, 1805. a. rahutustest osavõtnud talusulaste karistamine Tallinnas. Vana Tallinn, II kd., II vihk, Tallinn 1938, lk. 57—69.

Eestis, eriti aga Kose-Uuemõisas, annab H. Kruus⁷ ning kõige hilisemalt I. Kahk,⁸ kusjuures viimane käsitus väärib tähelepanu oma huvitava kontseptsiooniga talurahva võitluse taktikast.

Käesolev artikkel oli kirjutatud 1956. aastal lühikokkuvõttena mainitud antifeodaalsest võitlusest, silmas pidades 150 aasta möödumist sellest. Artikli koostamisel on kriitiliselt läbi vaadatud juba seni kasutatud materjalid ning toodud juurde uusi. Artikli piiratud ruum ei võimalda muidugi kõigi küsimuste valgustamist, mis võiksid kerkida seoses 1805. a. talurahva võitluse käsitlemisega.

Talurahva võitlus feodaalse rõhumise vastu Põhja-Eestis a. 1805 on mõistetav kõige lähemas seoses feodaal-pärisorjusliku süsteemi kriisi süvenemisega, ta on mainitud kriisi selgejooneliseks näitajaks. Kriisinähtused hakkasid ilmnema siin nagu naaberprovintsis Liivimaalgi juba XVIII saj. 2. poolel pärisorjusliku majanduse edasiarengu tingimustes. Kuid olukorda, kus teravalt ilmnnes vastuolu kasvava kaubalise põllumajanduse ja olemasoleva feodaal-pärisorjusliku põllumajanduse tootmisorganisatsiooni vahel ning kus senised tootmissuhted olid ilmselt kujunenud piduriks tootlike jõudude arengule, sattus pärisorjuslik kord siin XVIII saj. lõpul.

Põhja-Eestis nagu Liivimaalgi oli XVIII saj. 2. poolel mõisnike tähelepanu oluliselt koondunud teravilja kasvatamise suurendamisele. Seda soodustas viljahindade tõus seoses kapitalistlikkude suhete kiire arenguga Euroopa läänepoolsetel aladel. Teiselt poolt avaldas suurt mõju teravilja kasvatamisele viinapõletamise kiire levik XVIII saj. 2. poolel. 1760-ndatest aastatest peale kuni XIX saj. alguseni, eriti just siinse viinapõletamise seostumise tõttu Vene turuga, tõusid viina hinnad siin tunduvalt. Põhja-Eestis saavutas viinapõletamine XVIII saj. 2. poole ja järgneva sajandi kahe esimese aastakümne kohta kõrgpunkti a. 1799, mil 394-s viinavabrikus põletati 680 470 pange viina, millest kroonu tellimuste täitmiseks läks 314 818 pange.⁹ Põllumajanduse kaubalisuse kasv ja mõisate tulukuse tõus viis üldiselt mõisate hindade tõusule ja spekulatsiooni kasvamisele mõisatega, eriti just 1770-ndatest aastatest alates. Põllumajandussaadustega kauplemine ja spekulatsioon mõisatega ei olnud mõeldav ilma krediidita, kuid pangakrediidi puudumisel tungis põllumajandusse linna liigkasu võttev kapital. Eestimaa mõisate võlgnevuse kasvus etendasid teatud osa põllumajanduse kaubalisuse kasv, aga küllaltki olulisel määral ka pärandusvõlad ja luksuslikum elustiil. XIX saj. algul tõusis Eestimaa mõisate võla-

⁷ H. Kruus, Eesti ajalugu kõige uuemal ajal I, Tartu 1927, lk. 55.

⁸ Eesti NSV ajalugu, I köide, toimetanud A. Vassar, Tallinn 1955, lk. 564—567.

⁹ Eesti NSV Riiklik Ajaloo Keskariiv (edaspidi ENSV RAKA), f. 29, Eestimaa kubernerite kantselei, nim. 1 I, sü. 5A, l. 109—110.

summa 5 314 000 hõbe- ja 2 332 600 banko rublale.¹⁰ Arvestades, et hõbe- ja banko rubla olid tollal peaaegu võrdsed, langes keskmiselt ühele adramaale 1000 rubla, mis moodustas $\frac{1}{3}$ hiljem Eestimaa krediitkassa poolt hinnatud adramaa väärtusest.

Liigkasu võtva laenukapitaliga tihedalt seotud mõisamajandus oli äärmiselt tundlik mõisate sissetulekute suhtes. Kui XIX saj. algul Eestimaad tabas viljaikaldus, käis hädakisa ähvardava pankroti ees läbi Eestimaa rüütelkonna ja ulatus rüütelkonna peamehe kaudu troonikõrguseni. Eestimaa mõisate selline majanduslik olukord väärib eriti tähelepanu, sest et turu jaoks tootvate ja võlgadega koormatud mõisate omanikud olid kindlalt senise kurnamissüsteemi piiramise vastu. Need mõisnikud otsisid uusi vahendeid, selleks et talupoja kurnamist suurendada, et talupojalt kätte saada kõik, mis võimalik. Fr. Engels rõhutab XVIII sajandi Venemaa kohta, et põllumajandussaaduste väljavedu kutsus esile talupoegade rõhumise, mis kasvas vastavalt sellele, kuidas suurenes väljavedu.¹¹ See on täies ulatuses õige ka Põhja-Eesti kohta. Nagu näitavad ankeediandmed XVIII saj. lõpust ja vakuraamatud XIX saj. algult, oli rakme- ja jalapäevade arv nädalas ühelt adramaalt korralise teoorjuse raamides tõusnud võrreldes XVII saj. lõpuga 100%, abitegu ja muud töökohustused veelgi enam. Feodaalse rõhumise kasv halvendas talurahva olukorda ning kutsus esile klassivõitluse tõusu. 1788-ndal aastal oli talurahvas käärimas Virumaal, Läänemaal ja Harjumaal lääneosas.¹² 1797. a. leidsid aset vastuhakud Järve mõisas, Kehtnas, Tammikul ja Härküla-Saaremõisas.¹³ 1803. a. juulis alustasid Suuremõisa talupojad Hiiumaal võitlust teokoormiste vähendamise eest, mis tekitas ärevust kogu Hiiumaal, köites tugevasti talurahva tähelepanu teisteski mõisates.¹⁴ Märkimisväärse ulatuse saavutas ka Silmsi küla talupoegade võitlus Harjumaal kohaliku mõisniku vägivalla vastu.¹⁵ Peale vastuhakkude kasutas talurahvas võitluses feodaalse rõhumise vastu pagemist, mida kõigist karmidest määrustest hoolimata ei suudetud likvideerida. Nii seis Eestimaa rüütelkond talurahva rõhumist suurendades vastamisi ähvardavalt kasvava talupoegade klassivõitlusega. Kõige selle juures ei läinud Eestimaa rüütelkond oma nn. heast tahtest agraaarsuhete reguleerimise teele, nagu seda esile tõstab näiteks

¹⁰ A. v. Gernet, Die Gründung der adligen Güterkreditvereine in Livland und Estland im Jahre 1802. «Revalsche Zeitung», 1902, nr. 235—236; Fr. Bienemann, Ein Ehstländischer Staatsmann. «Baltische Monatsschrift», Bd. 24, Riga 1875, lk. 492.

¹¹ Fr. Engels, Anti-Dühring, Tallinn 1951, lk. 311.

¹² Fr. Bienemann, Die Ostsee Provinzen vornehmlich Estland während des schwedisch-russischen Krieges 1788—1790, St. Petersburg 1874, lk. 17.

¹³ ENSV RAKA, f. 29, nim. 1 I, sü. 51.

¹⁴ ENSV RAKA, f. 854, Eestimaa rüütelkonna kantselei, nim. I, sü. 1244.

¹⁵ N. Loone, «Iggauks» ja Silmsi talupojad a. 1803. «Ajalooline Ajakiri», 1933, nr. 4, lk. 206—218.

A. v. Gernet.¹⁶ Rüütelkonna taotluseks oli maha suruda talurahva vastupanu riigivõimu kaasabil. Vene tsarismi tähelepanu, lähtudes aadliimpeeriumi üldistest huvidest, koondus XIX saj. algul tõsiselt Balti provintsidele, kus feodaal-pärisorjusliku korra kriisi tingimustes klassivõitlus teravnas. Vene tsarism hakkas taotlema klassivastuolude nõrgestamist agraarsuhete reguleerimise kaudu. Kartusest Vene tsarismi vahelesegamise ees töötab Eestimaa rüütelkond välja regulatiivi «Iggaüks» (1802), millega püüti ühelt poolt rahustada talurahvast, aga teiselt poolt kõrvaldada agraarsuhetesse vahelesegamise võimalus tsaari poolt. Kui aga tsaarivalitsuse vahelesegamine Liivimaa agraarseadusandluse küsimusse teoks sai ja selle tähe all valmis Liivimaa talurahvaseadus a. 1804, pidi Eestimaa rüütelkond agraarseadusandluses edasi minema, mille tulemuseks oli Eestimaa talurahvaseadus samast aastast. Arvestades ulatuslikumat vahelesegamise võimalust tsaari poolt, püüdis Eestimaa rüütelkond uue seaduse kaudu näidata, et ta pooldab talurahva koormiste reguleerimist, kindlate suhete loomist talupoja maavalduse ja tema koormiste vahel. 1804. a. Eestimaa talurahvaseadus ei toonud aga talurahvale vajalikke kergendusi. Kui võrrelda Eestimaa talurahvaseadust Liivimaa omaga samast aastast, siis jäi selle seaduse alusel Eestimaa talurahva olukord tunduvalt raskemaks Liivimaa talurahva omast. Eestimaa talurahva koormised jäid samalt maa-alalt suuremaks Liivimaa talurahva omadest, tema õigused vähemaks, mõisnike poolt tulevad karistused julmemaks.¹⁷

Elades raske rõhumise all ja võideldes selle vastu, ootasid talurahvahulgad agraarseadusandlusest oma olukorrale kergendust. Kui sai teatavaks Eestimaa talurahvaseadus (1804. a. juulist alates) ja kui nähti, et selles mööndusi ei ole, loeti mainitud seadus ebaõigeks, mõisnike poolt talurahva tüssamiseks väljaantud seaduseks. Olles heas usus riigivõimu suhtes, loeti Liivimaa talurahvaseadust riigivõimu tahte avalduseks ning ainsaks tema poolt sanktsioneeritud seaduseks siinsele talurahvale. Kui talurahvahulgad Eestimaal 1805. a. välja astusid feodaalse rõhumise vastu, tegid nad seda sügavas veendumuses, et nad võitlevad õiguse nimel riigi seadusliku korra eest, selle võltsijate ja moonutajate vastu. Peamise võitlejate rühma moodustasid teosulased, kelle õlgadel oli esijoones teotöö kogu oma raskusega. Mis puutub peremeestesse, siis nende poolehoid kuulus täielikult sulastele, sest mida rängemini rõhus mõis sulaseid, seda vähem oli peremeestel võimalik neid ära kasutada talutööde juures. Mõnel pool liitusid nad sulastega ja mitmel pool olid nad koguni võitluse algatajad. Niisiis nagu antifeodaalses võitluses tavaliselt, esines ka siin talurahvas tervikuna.

¹⁶ A. v. Gernet, Geschichte und System des bäuerlichen Agrarrechts in Estland, Reval 1901.

¹⁷ Vt. lähemalt J. Ph. G. Ewers, Provisorische Verfassung des Bauernstandes in Ehstland, St. Petersburg 1806.

Talurahva algava võitluse esimeseks väljapaistvaks näitajaks oli Ambla kihelkonnas Järvamaal asuva Roosna mõisa teosulaste väljaastumine feodaalse rõhumise vastu esimesel heinanädalal pärast jaani. Roosnalased taotlesid senise kuue jalapäeva vähendamist nädalas neljale, nii nagu see oli olnud kaheksa aastat tagasi, ning jätsid ka vastavalt kaks jalapäeva nädalas mõisa tegemata. Mõis püüdis sulaste võitlust murda peremeeste kaudu, kes kutsuti mõisa. Peremeestelt nõuti, et nad saadaksid sulased mõisa tööle kuueks päevaks nädalas, neid ähvardati ning rõhutati, et nad vastutavad sulaste eest. Kuid see ei andnud tulemusi. 16. juulil esitasid Roosna mõisavõimud kaebuse sulaste peale Ambla kihelkonnakohtunikule W v Helfreichile selles, et sulased on loobunud töötamast mõisas senises ulatuses. Kihelkonnakohtuniku poolehoid kuulus mõistetavalt mõisnikule. Pärast kohtuistungit teatas kihelkonnakohtunik, et sulastel tuleb oma tööd edasi teha nii, nagu nad seni on teinud, ning nõudis, et sulased oleksid mõisale kõigiti kuulekad.¹⁸ Kuid Helfreich ei leppinud ainult sellega. Ta pöördus rüütelkonna peamehe G. v Rosenthali poole juhendite saamiseks talupoegade vastupanu murdmiseks, nende karistamiseks ning mõisale kaotsiläinud teopäevade järeletegemisele sundimiseks. Rüütelkonna peamees alarmeeris viivitamatult kubermanguvalitsust ning nõudis haagikohtuniku kohalesaatmist. Kubermanguvalitsuse ülesandel sõitis kohale Ida-Järva haagikohtunik M. v. Baer, kelle otseseks ülesandeks oli sulaste vastupanu mahasurumine ning süüdlaste saatmine kubermanguvalitsusse. Tutvunud eelnevalt olukorraga, kutsus haagikohtunik sulased mõisa. Kui need olid enamikus juba mõisa õuele kogunenud, kutsus ta kaks neist mõisa ruumidesse ja nõudis nendelt juhtide nimetamist. Sulased rõhutasid, et üritus on kollektiivne ega sõltu ühest või teisest sulasest. Siis laskis haagikohtunik nad julmalt läbi peksta.¹⁹ Mingeid andmeid juhtide kohta haagikohtunik siiski ei saanud. Sulased aga lahkusid kõik mõisa õuelt ning pagesid hirmul peksu eest metsa. Baer nõudis sõjaväe kohalesaatmist. Seitse sulast: Sepa Tõnu Jüri, Jaani Jüri Mart, Matsi Mihkli Toomas, Nõmmiku Aadu Frits, Mardi Jakobi Jüri, Madise Jakobi Madis ja Madise Mihkli Tõnis aga ruttasid Tallinna kubermanguvalitsusse ning kirjeldasid seal eriti perekonnaga sulaste rasket majanduslikku olukorda. Nad märkisid, et olles kuus päeva mõisatööl, ei jää neile enam aega perekonna eest hoolitsemiseks, ja palusid tööpäevi nädalas vähendada ning kaitsta neid mõisa ja kohtuvõimude karistuste vastu. Kubermanguvalitsus arutas küsimust sulaste ülekuulamise ja adrakohtuniku poolt saadud aruande alusel 22. augustil. Arves-

¹⁸ ENSV RAKA, f. 854, nim. A 3, sü. A II 75, l. 307—308.

¹⁹ ENSV RAKA, f. 29, nim. I I, sü. 159, l. 3.

tades sõjaväe vähesust Eestimaal, mis oli tingitud sõjast Prantsusmaaga, püüdis kubermanguvalitsus küsimust suurema kärata lahendada. Oma otsuses rõhutas ta, et kuna sulaste vastupanu ei leidu kuritahtlikke elemente ning nad on nüüd valmis mõisale nõutavat kuulekust osutama, siis ei tule neid senise tõrkumise eest karistada. Kihelkonnakohtunikule aga tegi kubermanguvalitsus ülesandeks uurida, kas sealsete talupoegade teopäevad on kooskõlas Eestimaa talurahvaseadusega. Haagikohtunikule teatati, et kuna Roosnas on kord juba jalule seatud, pole sõjaväge enam vaja sinna saata.²⁰

Kubermanguvalitsuse otsus kutsus esile Roosna mõisaomaniku, kihelkonnakohtuniku, haagikohtuniku ja ka rüütelkonna peamehe ägeda vihatormi. Selle peamiseks põhjuseks oli asjaolu, et sulased jäid karistamata. Kihelkonnakohtunik leidis, et sulaste karistamata jätmisega on loodud halb pretsedent äreval ajal.²¹ Rüütelkonna peamees teatas kubermanguvalitsusele, et maksva Eestimaa talurahvaseaduse alusel pole sulastel mingit õigust loobuda kuuapäevasest töönädalast. Et kubermanguvalitsus oli oma otsuses vaikides mööda läinud sellest, kas mõisal on õigus tagantjärele nõuda kadumaläinud teopäevi või mitte, siis tõstis rüütelkonna peamees selle küsimuse teravalt üles.²² Nüüd pidi kubermanguvalitsus mõisale möönduse tegema. 1806. a. jaanuaris teatas kubermanguvalitsus, et Roosna sulased on küll karistusest vabad, kuid kaotsiläinud teopäevad on vaja järele teha.²³ Mis puutub teopäevade vähendamisse, siis Roosna talupojad ei saavutanud midagi, sest uutes vakuraamatutes fikseeriti senised koormised.

Augusti esimesel poolel alustasid vastupanu Virumaal Jõhvi kihelkonnas Järve mõisa talupojad. Nad ei nõustunud andma abilõikajaid rukkilõikuse ajal. Vastupanu ajendiks oli seejuures Liivimaa talurahva seaduseraamat, mille kohalikud talupojad olid ostnud ühelt kõrtsmikult Lüganuse kihelkonnas, seda lugenud ja sellest oma järeldused teinud. Regulaatiivi sattumisest talupoegade kätte teatas Järve mõisaomanik Lüganuse kihelkonnakohtunikule, kelle mõisa territooriumil oli mainitud kõrtsmik. Kihelkonnakohtunik laskis kõrtsmikule anda 80 kepihoopi. Nagu ta rüütelkonna peamehele teatas, avaldas see mõju ka Järve mõisa talupoegadele, kes järgnevalt lõpetasid tõrkumise ja saatsid nõutud abilõikajad.²⁴

Augusti esimesel poolel algas vastupanu ka Seidlas Järva-Madise kihelkonnas ja nimelt seoses rehepeksuga. Sealsete sulased nõustusid rehte peksma ainult päeval. Kohalik mõisnik v. Mohrenschildt kutsus kokku talurahvakohtu ning püü-

²⁰ ENSV RAKA, f. 854, nim. A 3, sü. A II 75, l. 301—304.

²¹ Sealsamas, l. 309—310.

²² ENSV RAKA, f. 854, nim. A 3, sü. A II 44, l. 253—258.

²³ ENSV RAKA, f. 854, nim. A 3, sü. A II 76, l. 23—24.

²⁴ ENSV RAKA, f. 854, nim. A 3, sü. A II 75, l. 261—262.

dis selle kaudu sulaseid mõjustada oma otsust muutma, kuid talurahvakohus polnud valmis vahele segama mõisniku kasuks. See näitab, et sulaste võitlust pooldasid ka peremehed, kelle esindajad olid talurahvakohtus. Et Mohrenschildt vajas hädasti seemnerukist, siis oli vaja vili kiiresti peksta. Sellises olukorras pidi ta sulastele mõõndusi tegema. 14. augustil sõlmiti kokkulepe, mille alusel pool rehtedest tuli peksta öösi ja pool päeval.²⁵ See kokkulepe oli sulaste võit (kuigi osaline) ja avaldas olulist mõju vastupanuliikumise kasvule teistes mõisates.

Kuid mõõnduse oli Mohrenschildt teinud häda pärast ja üsna pea pöördus ta kubermanguvalitsuse poole, et abi saada endise korra jaluleseadmiseks rehepeksu alal ja et vastuhakanuid karistada.

2.

Suurema ja tõsisema ulatuse võttis talurahva võitlus 1805. a. Järva-Jaani kihelkonnas Karinu ja Orina mõisas. Siin arenes vastuhakk nagu Seidlaski öise rehepeksu pinnal, kusjuures Karinu sulaseid innustasid võitlust algama otseselt Seidla sulaste poolt saavutatud mõõndused. Vastupanu öisele rehepeksule algas Karinus 28. augusti õhtul. Karinu sulased asusid Evarti Aadu ja Nugo Tooma juhtimisel seisukohale, et öösi peksavad nad rehte ainult sel tingimusel, kui neile selle eest nädalas jäetakse tööpäevi vähemaks. See otsus tehti teatavaks mõisavõimudele. Kui mõisavõimud püüdsid järgmisel päeval sulaseid sundida endise rehepeksu korra juurde tagasi pöörduma, jäid sulased oma otsusele kindlaks. Veel enam — Karinu sulane Tõnu Tõnu nõudis Eestimaa talurahvaseaduse asemel õiget seaduseraamatut.²⁶ Hiljem kohtulikul ülekuulamisel kinnitas ta, et ta ise sellist seaduseraamatut polnud näinud, kuid oli selle olemasolust kuulnud. Samuti oli ta kuulnud, et õige seaduseraamatu alusel pole enam mõisnikel õigus nõuda öist rehepeksu. Mõisavõimude kaebuse peale järgnevalt kohaletulnud kihelkonnakohtunik G. v. Nierothi taotlus sundida sulaseid oma otsust muutma ei andnud samuti tulemusi.²⁷ Kihelkonnakohtunik teatas olukorrast kubermanguvalitsusele, kes tegi sulaste vastupanu mahasurumise ülesandeks Ida-Järva haagikohtunikule Baerile.²⁸ 4. septembril oli haagikohtunik Karinus, kuhu sulased olid kokku kutsutatud. Ka haagikohtunikul ei õnnestunud sulaste vastupanu murda. Sulased jäid oma nõudmise juurde nii öise rehepeksu küsimuses kui ka õige seaduseraamatu suhtes. Baer teatas olukorrast kubermanguvalitsusele ja kinnitas, et talurahva vastupanu murdmine on võimalik ainult

²⁵ ENSV RAKA, f. 854, nim. A 3, sü. A II 75, l. 282—283.

²⁶ ENSV RAKA, f. 29, nim. 7. sü. 43, l. 353.

²⁷ Sealsamas, l. 28.

²⁸ ENSV RAKA, f. 30, Eestimaa kubermanguvalitsus, nim. 406, sü. 900, l. 814—816.

sõjalise jõu surve.²⁹ Arvestades haagikohtuniku mainitud nõudmist, pöördus tsiviilkuberner A. Langell viivitamatult sõjakuberner admiral A. G. Spiridovi poole, paludes valmis seada 120-meheline sõjaväeüksus ühes varustusega 10-ks päevaks ning saata Karinusse.³⁰

Karinust kanõus sulaste võitlus õise rehepeksu vastu üle Orinasse. Seal katkestati õine rehepeks 10 päeva pärast õise rehepeksu lõppu Karinus, kusjuures ka Orina sulased nõudsid päevase töö vähendamist kompensatsioonina õise rehepeksu eest. Otsest informatsiooni Karinu sündmustest saadi Orina sulaselt Kõrtsi Mardi Joosepilt, keda selles suhtes oli informeerinud Evarti Aadu ja soovitanud ka orinalastel õõsi rehte mitte peksta.³¹ Karinu ja Orina sulased moodustasid siitpeale ühise võitlusrinde feodaalse rõhumise vastu. Pole teada, milliste teede kaudu ulatusid talupoegade ni teated sõjaväe tulekust, kuid 11. septembril olid karinulased sõjaväe saabumisest juba informeeritud. Samal õhtul olid Orina küla kõrtsis koos Karinu sulased Evarti Aadu ja Sassi Jaani Juhan ning Orina sulane Nala Mart, kusjuures karinulased informeerisid orinalast sõjaväe tulekust ning esitasid plaani ühiseks tegutsemiseks sel puhul, kui sõjavägi on juba kohal. Kui ähvardas oht karinulasi, pidid orinalased neid abistama ja vastu-
pidi.³² See plaan sai orinalastele teatavaks Nala Mardi ja tema ülesandel tegutseva Orina sulase Jaani Jaani kaudu, ja selle järgi ka toimiti.

12. septembriks käsutas haagikohtunik talupojad mõisa. Seda käsku aga ei täidetud. Et sõjaväe tulekut oli oodata ja polnud teada, missugusesse mõisa ta just tuleb, siis kogunesid sulased Orina kiriku kõrtsi juurde, et siis juba ühiselt minna sinna, kuhu oli läinud sõjavägi.

Teisipäeva hommikul, 12. septembril saabus Baer Orinasse. Et aga siia oli inimesi väga vähe kokku tulnud, sõitis ta edasi Karinusse, kuhu jõudis kella 10-ks.³³ Siin leidis ta eest ainult mõned peremehed. Sõjavägi saabus Karinusse kell 11 hommikul.³⁴ Selleks et peremehi mitte peost lasta ja neilt vajalikke teateid välja pressida, laskis Baer nad sõjaväe poolt mõisa õuel valve alla võtta. Kui Orina kõrtsist nähti, et sõjavägi liigub Karinusse, otsustasid sulased ja seal olevad peremehed sõjaväele järele minna. Tuleb märkida, et talumeestel ei olnud mingit kavatsust sõjaväge rünnata. Kuid nad olid otsustanud end kaitsta ja avaldada vastupanu igale katsele kedagi neist vangistada või karistada.³⁵ Talupojad liikusid mõisa poole osalt ratsa, osalt jalgsi ja

²⁹ ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 43, l. 32—32a.

³⁰ ENSV RAKA, f. 29, nim. 1 I, sü. 159, l. 20.

³¹ ENSV RAKA, f. 862, Viru-Järva meeskohus, nim. 1, sü. 2891, l. 92.

³² Sealsamas, l. 102.

³³ ENSV RAKA, f. 862, nim. 1, sü. 2891, l. 196.

³⁴ ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 43, l. 317.

³⁵ ENSV RAKA, f. 862, nim. 1, sü. 2891, l. 56.

ilma ühegi relvata. Umbes 1/2 versta kaugusel mõisast ruttas neile vastu Karinu sulane Treueri Jüri Jaan, kes teatas peremeeste sattumisest haagikohtuniku ja sõjaväe võimusesse ning kutsus sulaseid üles ruttama, sest vangistatud pekstakse.³⁶ Käesoleval korral teade peksmisest ei vastanud tõele, kuid mõisavõimude ja politsei kätte langenud talupoegade peksmine oli nii tavaline, et selles polnud põhjust ka nüüd kahelda. Nii oli tekkinud haagikohtuniku tegevuse tagajärjel olukord, kus sulased otsustasid tingimata tegevusse astuda ja nimelt vangistatud meeste vabastamiseks. Sulased ruttasid nüüd, kuid ärevuses jäi organiseerimata rünnaku tegelik teostamine. Varustanud end mõisa juures teivastega, tungisid esimesed kohalejõudnud sulased (8—10 meest) mõisa õuel asuvate sõdurite kallale, ootamata suurema hulga kohalejõudmist. Puhkes äge võitlus sulaste ja sõdurite vahel, milles esimesed tarvitasid teibaid, teised aga tääki ja püssipära. Et sõdurid olid ilmses ülekaalus, siis kujunesid ka võitluse tulemused sulaste kahjuks. Kolm Karinu meest: Sassi Jaani Juhan, Eeriku Mihkli Jaan ja Paavo Jaani Juhan ning üks Orina sulane — Matsi Kaarli Jaan said haavata ja langesid vang. Surma sai Orina sulane Uustalu Kaarel.³⁷ Säärases olukorras ei teostanud hiljem kohalejõudnud talumehed enam rünnakut. Küll aga kogunes neid teivastega varustatuna suurel hulgal mõisa ümbrusse. Kartes talupoegade rünnakut, laskis haagikohtunik sõduritel püssid laadida ning valmistus talupoegi püssitulega vastu võtma.³⁸ Mõisaõuel haagikohtuniku võimusesse jäänud taluperemehed kuulati üle ning lasti siis vabaks tingimisel, et nad ei liitu vastuhakkajatega. Kaitseseisundisse jäid talupojad kuni pimeduse saabumiseni, mil koju mindi.

Tundes sõjaväe ülekaalu, püüdsid karinulased ja orinalased oma võitlusrinnet tugevdada. Sel eesmärgil sõitsid Karinu sulane Tõnu Tõnu ja Karinu peremees Kure Jaan ning Orina sulased Toho Jüri Mart ja Kõrtsi Mardi Joosep Võhmuta mõisa, et sealseid sulaseid appi kutsuda. Need aga ei tulnud.³⁹ On võimalik, et abisaamine läks nurja mõisaametnike vahelesegamise tõttu.

13. septembril kogunes veel enam talupoegi kui eelmisel päeval mõlemast mõisast Karinusse, kusjuures nad olid varustatud enesekaitseks teivastega, mille otsa oli mõnel löödud raudteravik. Ka sel päeval ei olnud sulastel mingit mõisa ründamise mõtet. Haagikohtunik püüdis mõningaid talupoegi sõjaväe abil vangistada, mis aga talupoegade õigeaegse taganemise tõttu nurjus. Haagikohtunikule paistis olevat kindel, et ta senise sõjaväehulgaga talupoegade vastupanu murda ei suuda, pealegi saabusid talle teated, et karinulaste ja orinalastega on liitunud mõningate teiste mõisate talupojad. Sellises olukorras nõudis Baer kuber-

³⁶ ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 43, l. 356.

³⁷ ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 43, l. 356.

³⁸ ENSV RAKA, f. 29, nim. 1 I, sü. 159, l. 28.

³⁹ ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 43, l. 356.

manguvalitsuselt 300-mehelist abiväge.⁴⁰ Niisuguse väeüksuse Karinusse saatmist taotles ka tsiviilkuberner sõjaväevõimudelt,⁴¹ kuid sõjakuberner Spiridov sai lubada tunduvalt vähem. Lisaväeüksust siiski enam polnud vaja, sest sulased hakkasid loobuma vastupanust. Nad oli kaotanud lootuse oma nõudmisi läbi suruda, sest mõisavõimude selja taga seisis sõjavägi, pealegi ei õnnestunud neil väljastpoolt abi saada. On võimalik, et talupojad said teada ka haagikohtuniku taotlusest uusi vägesid kohale tuua. 14. septembril alustasid orinalased uuesti mõisatööde tegemist⁴² (mis olid ajuti täiesti katkenud), kusjuures nendele teatud mõju avaldas ka kohalik kihelkonnakohtunik, kes 14. septembril Orina mõisasse kokkukäsitatud talurahvale lubas nende väljaastumise mõisavõimude vastu andestada ning nende põhjendatud kaebused rahuldada.⁴³ Tegelikult ei tehtud ühte ega teist. 14. septembril alustati öist rehepeksu osaliselt ka Karinus.⁴⁴

Karinulased ja orinalased pidid oma võitluse lõpetama vastaspoolse ülekaalu tingimustes, kuid nad säilitasid täieliku veendumuse oma võitluse eesmärkide õigsusest. Mida nad järgnevalt mõisale tegid, tegid nad ainult sunni mõjul. Talurahva vaenulikkus suhtumist tundis haagikohtunik väga hästi, seepärast hoiti ka sõjaväge Karinus edasi. Selle viimane osa lahkus alles oktoobri lõpul.

Karinu ja Orina talupoegade võitlus mõisavõimude vastu tuli arutlusele kubermanguvalitsuse korraldusel Viru-Järva meeskohus ning kohtuprotsess kestis 7 oktoobrist kuni 14. detsembrini 1805. Kohtu otsus, mis kinnitati väheste muudatustega Eestimaa Ülemmaakohtu poolt 1806. a. jaanuaris, oli äärmiselt karm. Kolmele mehele — Evarti Aadule, Tõnu Tõnule ja Sassi Jaani Juhanile — määrati 40 paari vitsu ja eluaegne sunnitöö Siberis. Kuuele mehele — Nugo Toomale, Eeriku Mihkli Jaanile, Jaani Hansu Mardile, Kõrtsi Mardi Joosepile, Toho Jüri Mardile ja Kaarli Matsi Jaanile — määrati 40 paari vitsu ja 2 aastat sunnitööd. Kuuele mehele määrati 40 paari vitsu, kolmele mehele 30 paari, kahele 20 paari ja kahele 10 paari vitsu. Kokku langes karistuse alla 22 meest, nende hulgas 1 peremees.⁴⁵

3.

Kõige silmapaistvamaks episoodiks Eestimaa talurahva võitluses feodaalse rõhumise vastu a. 1805 kujunes Harjumaal asetseva Kose-Uuemõisa sulaste võitlus, millega liitusid mitmete teiste

⁴⁰ ENSV RAKA, f. 29, nim. 1 I, sü. 159, l. 24.

⁴¹ Sealsamas, l. 30—31.

⁴² ENSV RAKA, f. 862, nim. 1, sü. 2891, l. 86.

⁴³ ENSV RAKA, f. 854, nim. A 3, sü. A II 75, l. 328.

⁴⁴ ENSV RAKA, f. 862, nim. 1, sü. 2891, l. 115.

⁴⁵ ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 43, l. 360—375.

mõisate talupojad. Võitlus algas 11. septembri õhtul, mil Kose-Uuemõisa sulased loobusid öisest rehepeksust.⁴⁶ Nagu mõned sulased hiljem kohtulikul ülekuulamisel kinnitasid, oli neil vastupanu mõte tekkinud juba ammu ja järk-järgult küpsenud. Sulaste algavale võitlusele püüdis kohalik mõisnik C. v. Tiesenhausen sellega hoopii anda, et ta järgmisel päeval arvatava «ässitaja» Kõlli Tooma laskis vangistada Tallinna võimude kätte saatmiseks. Nagu hiljem kohalik uurimine näitas, ei etendanud Kõlli Toomas siin erilist «ässitaja» osa. Ta oli aga mõjukas mees, talurahva võitlusest hästi teadlik ja hakkas sellest ka ise innukalt osa võtma. Mõisavõimude viha oli ta oma trotsliku käitumisega juba varem endale tõmmanud. Kõlli Tooma Tallinna saatmisest ei tulnud aga midagi välja, sest saanud kuulda Kõlli Tooma vangistamisest ja Tallinna saatmisest, ratsutasid 40—50 sulast Kõlli Toomale ja valitsejale järele ning vabastasid Tooma umbes 10 versta kaugusel Kose-Uuemõisast.⁴⁷ Sündmus Kõlli Toomaga teravdas ainult sulaste ja mõisa vahekorda. Tema vabastamine oli sulaste võit, nad tundsid oma jõudu kasvavat. Tagasi pöördunud, kinnitasid nad mõisavõimudele, et kuna üks nende inimestest on süütult vangistatud ja tahetud linna viia, siis nemad enam öösi mingil tingimusel rehte ei peksa.⁴⁸ Päeval aga olid nad valmis tööd tegema. Pärast öise rehepeksu lõpetamist pöörasid Kose-Uuemõisa mehed kohe tähelepanu võitlusrinde laiendamisele, mis andis ka tulemusi. Nendega liitusid Kirimäe ja Ravila mõisa sulased, lõpetades öise rehepeksu ning lubades Uuemõisa mehi nende võitluses toetada. Samal ajal tegutses ka Tiesenhausen. 18. septembril teatas ta sulaste tõrkumisest kubermanguvalitsusele ning palus sealt abi «mässajate» vastu.⁴⁹ Kubermanguvalitsuse ülesandel saabus 20. septembril Kose-Uuemõisa Lõuna-Harju haagikohtunik F v. Vietinghoff ülesandega asja uurida ja sulaste vastupanu murda.⁵⁰ Vietinghoff mingit erilist uurimist ei teostanud. Saanud olukorra kohta informatsiooni mõisaomanikult, käsutas ta järgmiseks hommikuks peremehed ja sulased mõisa. Peremehed läksid otse mõisasse, kus haagikohtunik püüdis neile tagajärjetult survet avaldada, et nad sulaseid sunniksid öösiti rehte peksma. Sulased kogunesid aga enne mõisast 2 versta kaugusel olevasse Kuivajõe kõrtsi, kus vahetati mõtteid käitumise üle mõisas. Karistustega ähvardades nõudis haagikohtunik kohalejõudnud sulastelt vastupanust loobumist, kuid tagajärjetult. Siis muutis Vietinghoff taktikat ning püüdis sulaseid üksikult enda juurde tuppa kutsuda. Sulased mõistsid, et niisugust tuppa kutsumist vajas Vietinghoff selleks, et andmeid koguda juhtivate meeste kohta ja need vangistada. Ka peksa-

⁴⁶ ENSV RAKA, f. Harju meeskohus, nim. 1, sü. 1700, lk. 369.

⁴⁷ Sealsamas, l. 370.

⁴⁸ ENSV RAKA, f. 861, Harju meeskohus, nim. 1, sü. 1700, lk. 125.

⁴⁹ ENSV RAKA, f. 861, nim. 1, sü. 1700, l. 37.

⁵⁰ ENSV RAKA, f. 30, nim. 406, sü. 900, l. 954—957.

saamine võis ähvardada sulaseid. Seepärast keegi sisse ei läinud. Sulased teatasid, et kui haagikohtunikul on neile midagi öelda, siis tehku seda kõigi ees. Just sel momendil ilmus ratsa kohale umbes 40 Ravila sulast Uuemõisa meeste kutsel neid abistama. Haagikohtunik mõistis nüüd, et sulaste vastupanu murdmine on ebaõnnestunud. Kasutada mõisaametnike abi sulaste vangistamiseks oli aga ohtlik. Et vabaneda sõjakaks muutuvatest sulastest, käskis haagikohtunik neil ära minna. Veel samal päeval teatas ta kubermanguvalitsusse olukorrast Kose-Uuemõisas ning rõhutas sõjaväe kohaletuleku vajadust.⁵¹ Tsviilkuberner nõudis sõjaväevõimudelt 250 mehe saatmist Uuemõisa 10-päevase proviandiga,⁵² kuid sõjaväe vähesuse tõttu Tallinnas oli võimalik välja saata 104 meest, nende hulgas 94 sõdurit, 6 allohvitseri ja 4 ohvitseri eesotsas kapten J. Muskeiniga. Ühtlasi komandeeriti Uuemõisa kubermanguvalitsuse nõunik parun F. v. Rosen, kelle käsutusse pidi minema mainitud sõjaväeüksus. Rosen koos Eestimaa Commissarius fisci J. C. Holtziga lahkus Tallinnast pärast sõjaväeüksust ja saabus Uuemõisa enne sõjaväe sinnajõudmist, reedel, 29. septembril kell 8 õhtul. Ärevas olukorras oli tolele ajaks Uuemõisa saabunud rida ümbruskonna mõisnikke.⁵³ Mis puutub sõjaväe tulekusse, siis ei jäänud see saladusse. Sulased, kes õibisid Uuemõisa Mäe rehes, said sellest teada neljapäeva õöl vastu reedet ja levitasid seda teadet. Järgmisel päeval Uuemõisa sulased enam tööle ei läinud, vaid varustanud end teivastega, mille otsas olid raudteravikud, mõned koguni püssidega, kogunesid Kuivajõe kõrtsi juurde. Siit läksid saadikud Kirimäele, Ravilasse ja mujale abi otsima.⁵⁴ Kirimäe ja Ravila mehed saabusid juba samal päeval Kuivajõe, mitmed neist olid varustatud tulirelvadega. Sulased asusid seisukohal, et sõjaväe vastu tuleb end kindlasti kaitsta, mitte kedagi välja anda ega nõudmistest loobuda. Paar meest sõitis Tallinna, et sealt Liivimaa talurahvaseaduse raamat muretseda, millele oleks võimalik tugineda, oma nõudmisi õiguslikult põhjendada.⁵⁵ (Selle muretsemine aga ei õnnestunud.) Öösi läks enamik sulaseid koju, ning öö vastu 30. septembrit möödus väliselt rahulikult, kuigi ta oli täis ärevust nii mõisas kui ka ümbruses.

Laupäeva hommikul kell 9 jõudis kohale sõjaväeüksus eespool mainitud koosseisus ning sai kohe Rosenilt korralduse olla võitlusvalmis.⁵⁶ Sõjaväe tuleku ootel oli Rosen käsutanud mõisa talurahvakohtunikud ja taluperemehed, keda ta nüüd sõjaväe kohaloleku tingimustes püüdis välja mängida sulaste vastu. Talurahvakohtunikelt nõudis Rosen, et need oma mõju maksma panek-

⁵¹ ENSV RAKA, f. 29, nim. 1 I, sü. 159, lk. 65.

⁵² Sealsamas, l. 97

⁵³ ENSV RAKA, f. 861, nim. 1, sü. 1700, l. 74—75.

⁵⁴ Sealsamas, l. 202, 217, 231.

⁵⁵ ENSV RAKA, f. 861, nim. 1, sü. 1700, l. 319.

⁵⁶ Sealsamas, l. 75.

sid ja nõuaksid sulastelt tõrkumise lõpetamist, samuti pidid nad püüdma «ässitajaid» vangistada ja nad välja andma. Pärast talurahvakohtunikke taheti käsile võtta peremehed, kuid just nende kogunemise ajal mõisa õue saabus teade, et Kuivajõe kõrtsi poolt on saabumas sulaste kolonn.⁵⁷ Sulased olid uuesti kogunenud Kuivajõe kõrtsi juurde laupäeva hommikul. Peale Uuemõisa meeste oli seal sulaseid Kirimäelt, Ravilast, Ojasuult ja mujaltki. Asudes Roseni käsu kohaselt teele mõisa, varustasid sulased end teivastega ning jäid ka nüüd otsuse juurde end kindlasti kaitsta. Kui Rosen nägi relvastatud sulaste hulka tulemas, laskis ta sõjaväekomando mõisa õuel lahingukorda seada ja püssid lahingupadrunitega laadida. Samal ajal nõudsid Vietinghoff ja Holtz, et peremehed mõjustaksid sulaseid võitlust mõisa vastu lõpetama. Peremehed aga põiklesid selle ülesande täitmisest kõrvale. Rosen ei julgenud nii suurt relvastatud sulaste salka mõisa õue lasta, kus need oleksid võinud kergesti lähivõitluses sõdurite suhtes ülekaalu saavutada. Ta läks neile ise vastu ja kohtas neid 300—400 sammu kaugusel mõisast, kus sulased hurraa-hüüetega talle vastu valgusid. Rosen nõudis, et sulased oma relvad enne läbirääkimiste algust maha paneksid. Seda sulased ka tegid ja jagunesid siis kahte rühma, kusjuures teibad asetati virna rühmade vahele, nii et neid saaks kergesti jälle kätte. Kui Rosen küsis, miks nad on vastu hakanud, vastasid sulased vihaselt, et nad pole nõus öösi rehte peksma ega ole ka rahul Eestimaa talurahvaseadusega, mis pole keisri poolt kinnitatud, vaid on mõisnike tehtud. Et Rosen oli üksi vihaste sulaste ees, pidas Vietinghoff vajalikuks temale rühma sõdureid ühes ohvitseriga järele saata. Samuti siirdusid sinna Vietinghoff ja Holtz. Rosen püüdis järgnevalt sulastele näidata nende vastupanu «õigusetust» ja et nad on «ässitajate» poolt eksiteele viidud ning et talupoegadele väljajagatud eestikeelne Eestimaa talurahvaseadus on ainus siin kubermangus kehtiv seadus. Talupoegadel olevat võimalus oma põhjendatud kaebused esitada kihelkonnakohtusse, nendele olevat kindlustatud, kui nad pole rahul kihelkonnakohtu otsusega, võimalus edasikaebamiseks. Kuid seni, kuni asi pole veel otsustatud, tuleb neil kõik mõisakoormised täita. Rosen kinnitas, et kui kuulekust ei saavutata muidu, siis rakendatakse sulaste vastu sõjaväge. Kuid sulased olid oma nõudmiste õigsuses täiesti veendunud ja küsisid Rosenilt irooniliselt, kuhu on jäänud need kaks vankrikoormat trükitud seaduseraamatuid, mis keisri poolt Peterburist Tallinna saadeti. Nad teadvat väga hästi, et mõisnikud neid seaduseraamatuid varjavad ja on nende asemel andnud talupoegadele omatehtud regulatiivi. Sulased kinnitasid veel, et kuna Vene riik seisab ühe monarhi võimu all, siis peavad ka kogu riigis olema ühed ja samad seadused. Kuna sulaste meeolelu muutus järjest ärevamaks ja senised võtted olid sulaste suhtes liiva jooksnud, püüdis Rosen näi-

⁵⁷ ENSV RAKA, f. 861, nim. 1, sü. 1700, l. 76.

data, et regulatiiv on riigivõimu kaitse all (nagu see tegelikult oligi) Ta teatas, et Eestimaa kubermanguvalitsus on 28. septembril andnud välja publikaadi, mis käib siinse regulatiivi kohta. See publikaat on antud keisri korraldusel ja loetakse pühapäeval kirikus ette. (Rosen muidugi ei öelnud, et publikaat anti mõisnike nõudmisel.) Kirikusse saatmine ei rahuldanud sulaseid kaugeltki. Vihaga küsisid nad, milleks on sõjavägi kohale toodud. Nad ütlesid otseselt, et sõjavägi on mõisnike käsutuses, ja kinnitasid, et senikaua kuni sõjavägi jääb mõisasse, pole nad nõus mõisatöid tegema, ning nõudsid sõjaväe äraviimist. Sulaste ägedus kasvas ja hulgalised vahelehood härraste seletustele tugevnesid, nii et need endi kuuldavaks tegemiseks pidid karjuma. Kartusest sulaste kasvava viha ees otsustasid nad tagasi pöörduda ning läksid pärast kolm tundi kestnud sõnalahingut ühes sõjaväesalgaga tagasi mõisa. Sulased haarasid oma teibad ja läksid hurraa-hüüetega tagasi Kuivajõe kõrtsi juurde.⁵⁸ Jõu ülekaal näis olevat sulaste poolel. Rosen pidas sõdurite arvu ja nende laskemoonatastavara liiga väheseks, et vastu astuda sulaste lagedal väljal, veel vähem rünnata Kuivajõe kõrtsi. Tundes oma positsiooni nõrkust saatis Rosen veel samal õhtul kiirkäskjala Langelli juurde ning palus kiiresti uue, 200—300-mehelise sõjaväekomando kohalesaatmist.⁵⁹ Kartes võimalikku rünnakut sulaste poolt, laskis Rosen mõisa ümber välja panna valvepostid. Ka sulased panid omalt poolt välja ratsa-valvepostid, et olla üllatuste eest kaitstud. Õhtuhämaruses aga lahkusid sulased Kuivajõe kõrtsi juurest ja läksid koju, kuid oli otsustatud esmaspäeval tagasi tulla.

Suuri lootusi oma võimu kindlustamiseks ja talurahva vastupanu murdmiseks pani Rosen mõisnike liitlasele kirikule. Kose pastorile tegi ta ülesandeks pidada jutlus, mis mõjustaks sulaseid tõrkumist lõpetama. Peale selle tuli lugeda kantslist ette kubermanguvalitsuse publikaat ja jagada eestikeelsed eksemplariid talupoegadele välja. Rosen, Vietinghoff ja Holtz ilmusid ka ise kirikusse, et näha oma silmaga tulemusi. Kuid tulemused olid nende ootustele vastupidised. Pastori noomival jutlusel polnud loodetud mõju, jutluse lõpul hakkas talurahvas koguni avalikult rahulolematust avaldama. Kui lõppeks pastor veel kubermanguvalitsuse publikaadi ette luges, käis läbi kiriku vihane protestiavalendus.⁶⁰ See oli omamoodi demonstratsioon kogu talurahva poolt, sest kirikus oli mitte üksnes sulaseid, vaid ka peremehi ning naisi. Talurahva rahulolematust publikaadiga oli arusaadav, sest selles kinnitati, et Eestimaa talurahvaseadus on täiesti õige ning kehtiv seadus, seega ka kõik need koormised, mis olid selles seaduses fikseeritud. Seadusele vastupanijaid ähvardati karmide karistustega ja lõpuks nõuti kõigilt talupoegadelt täielikku kuule-

⁵⁸ ENSV RAKA, f. 861, nim. 1, sü. 1700, l. 77—85.

⁵⁹ ENSV RAKA, f. 861, nim. 1, sü. 1700, l. 86.

⁶⁰ Sealsamas, l. 89.

kust mõisa suhtes.⁶¹ Olukord kirikus oli igatahes nii ärev, et Rosen, Vietinghoff ja Holtz pärast jumalateenistust pidid salaja hiilima Uuemõisa, sõjaväe kaitse alla. Sulaste vastupanumõte oli jäänud kõigutamatuks ning pühapäeva õhtupoolikut kasutasid Uuemõisa sulased selleks, et võitlusrinnet veelgi laiendada, uusi mõisaid kaasa tõmmata. Uuemõisa saadikud läksid Habajasse,⁶² et sealseid sulaseid esmaspäevaks Uuemõisa kutsuda — appi sõjaväele vastu panema, kui selleks on vajadus. Habaja saadikud viisid Uuemõisa meeste ülesandel kutse Uuemõisa tulekuks Kuimetsa⁶³ ja sealsed sulased viisid kutse edasi Kaiusse⁶⁴. Uuemõisa sündmustest läksid teated kaugemale ka kirikuliste kaudu. Ümbuskonna mõisates levisid kuuldused, et esmaspäeval loetakse Uuemõisas ette uus seadus, mis on sealsete sulaste võitluse vili. Uuemõisa kogunevate sulaste kaitseks olevat sealsetel sulastel tagavaraks 120 püssi ja küllaldasel määral teibaid.⁶⁵

Otsustavaks päevaks Kose-Uuemõisa sulaste võitluses kujunes esmaspäev, 2. oktoober. Kella 10 paiku hommikul saabus Rosenile kiri tsiviilkubernerilt, milles ta teatas, et võimatu on niipalju sõdureid saata, kui see oli nõudnud, kuid vähem sõjaväeüksus on saabumas. Tsiviilkuberner Langelli poolt lubatud abi jõudis kohale kella 2 ja 3 vahel ning koosnes 86 sõdurist kahe ohvitseri juhtimisel.⁶⁶

Sulaste kogunemine Kuivajõe kõrtsi juurde algas uuesti esmaspäeva hommikul. Sinna kogunes mehi Uuemõisast, Kirimäelt, Ravilast, Kaiust, Kuimetsast, Triigilt, Kautjalast, Alaverest, Inglisele, Ojasuult, Harmist ja Habajast ning mujaltki. Enamik neist oli varustatud teivastega, mis saadi Kuivajõe kõrtsi juurest, kuid mitmel olid kaasas püssid ja mõnel püstol. Otsese rünnaku plaani mõisa ja sõjaväe vastu polnud talupoegadel ka esmaspäeval. Kuid nad otsustasid minna mõisa ilmselt selleks, et saavutada positiivset lahendust nii öise rehepeksu kui ka talurahvaseaduse küsimuses. Talupojad olid valmis end kaitsma iga vägivallakatse vastu. Kui Rosen nägi relvastatud sulaste hulka, keda ta hindas 400—500 meheni,⁶⁷ üle välja mõisale lähenemas, andis ta kapten Muskeinile käsu viia sõjaväekomando enamik talupoegade vastu ja seada see umbes 100 sammu kaugusele üles lahingurivis. Rosen andis käsu nõuda, et talupojad oma relvad maha paneksid ja kui nad seda kohe ei tee, siis viivitamatult tulistada. Sõdurite tulekul hargnes sulaste mõisale lähenev kolonn arvatavasti varem kokkulepitud plaani kohaselt pikaks

⁶¹ ENSV RAKA, f. 854, nim. A 3, sü. A II 75, l. 351—352.

⁶² ENSV RAKA, f. 861, nim. 1, sü. 1700, l. 290.

⁶³ Sealsamas, l. 255—256, 291.

⁶⁴ Sealsamas, l. 163.

⁶⁵ Sealsamas, l. 261.

⁶⁶ ENSV RAKA, f. 861, nim. 1, sü. 1700, lk. 91.

⁶⁷ Tõenäoliselt võis sulaste arv kõikuda 250—300 mehe vahel.

reaks, kusjuures kaks meest seisis kõrvuti. Sel viisil püüti nähtavasti võimaliku kokkupõrke puhul raskendada tabamist sõdurite poolt. Ainult keskele jäi suurem salk. Olulist osa talupoegadele veresauna korraldamises etendas sõjaväeüksuse ülem Muskein. Vihates talupoegi kui oma klassivaenlasi samuti nagu Rosengi ja pidades nende jõudu tühiseks, viis ta sõdurid ainult 20 sammu kaugusele. Sellelt liinilt astus ta 10 mehega veel mõned sammud edasi ja nõudis relvade mahapanemist,⁶⁸ millest aga talupojad aru ei saanud ja mida nad vaevalt oleksidki täitnud. Äärmiselt pinevas õhkkonnas viskas oma teiba käest juba elatanud teosulane Neitsima Mart, ruttas kapteni juurde, langes põlvili ja haaras kapteni jalgade ümbert kinni. Neitsima Mart oli teistele sõdurite lähenedes öelnud, et läheme ja palume ohvitseri käest armu.⁶⁹ Et teised sulased seda mõtet ei pooldanud, asus ta selle teostamiseks üksi. Kapten tõukas ta aga toorelt pikali ja andis käsu tulistamiseks.⁷⁰ Sulased asusid silmapilkselt rünnakule. Esimesena langes kapten, kes kukkus teadvusetult maha Kaiu sulase Luige Mardi teibalöögist pähe.⁷¹ Hiljem jagasid talle hoope veel mõned teisedki sulased. Talupoegade ridadest tuleva tulistamise tagajärjel langes allohvitser J. Filippov Sulased, kes ründasid sõdureid teivastega, löid oma hooga pealetungiga taganema sõdurite vasema tiiva ja samuti ka tsentrumi. Võitluse käigule otsustavaks sai väeüksuse parem tiib, kes avaldas kindlamat vastupanu ja kindlustas endale võimaluse pidevaks tulistamiseks. Viimane toimus küll huupi ja talupoegade tabamine nende kiire liikumise tõttu oli raskendatud, kuid talupoegadele mõjus see tugevasti häirivalt, mistõttu mitmed sulased pagesid peatselt võitlusväljalt. Tänu sõdurite parema tiiva vastupanule oli varsti võimalik ka teistel sõduritel end võitluseks korraldada ning avada talupoegadele tuli. Pärast $\frac{3}{4}$ tundi kestnud ägedat võitlust tõmbusid sulased lahinguväljalt tagasi Kuivajõe kõrtsi poole, võttes kaasa oma haavatud. Ka sõjaväekomando tõmbus tagasi mõisa.⁷² Kuivajõe kõrtsi rünnata sõjaväeüksus ei julgenud.

Mis puutub kaotustesse, siis sulaste pooltel sai surma 6 inimest: Kõnnukse Jaani Madis Uuemõisast, Kangru Peetri Mikk Ravilast, Hansu Tõnu Madise Evart Ojasuult, Pärtli Aadu Tõnu Hindrek Triigilt, Tõnsu Jaani Tõnu ja Vade Jaani Berend Kaiust. Üks raskesti haavatud sulane — Kangru Jaani Tõnu Uuemõisast — langes vangi ja suri hiljem.⁷³ Teiste haavatute arvu ei saa kindlaks määrata, sest talupojad varjasid oma haavata saamist. Rosen hindas haavatute arvu kolmekümnele, mis oli tõenäoliselt suurendatud talupoegade hirmutamiseks. Sõjaväekomandost said

⁶⁸ ENSV RAKA, f. 861, nim. 1, sü. 1700, l. 93.

⁶⁹ Sealsamas, l. 308.

⁷⁰ Sealsamas, l. 248.

⁷¹ Sealsamas, l. 252.

⁷² ENSV RAKA, f. 861, nim. 1, sü. 1700, l. 92—94.

⁷³ ENSV RAKA, f. 29, nim. 1 I, sü. 159, l. 156—157.

surma kapten Muskein ja allohvitser Filippov ning haavata 10 meest. Talupoegade vastu tulistati välja 564 padrunit.⁷⁴ Võitluses langenud talupoegade laipu nende omastele välja ei antud. Talupoegade hirmutamiseks pandi nad mõneks päevaks välja mõisa rehti ja aeti siis soomüklasse.

Roseni ja Muskeini poolt organiseeritud veresauna tagajärjel langes küll sulaste võitlusmeeleolu, kuid see polnud veel murtud. Enamik sulaseid läks pärast lahingut koju, kuid osa jäi veel Kuivajõe kõrtsi. Mõisa tööle esialgu ei mindud. Kose-Uuemõisas valitses pärast lahingut üsna ebakindel meeoleolu ning sulased jäid edasigi kardetud jõuks. Mõisa saabusid ärevad teated, et sulased organiseerivad uusi abijõude ja et mõne päeva jooksul võib sulaste hulk tõusta mitme tuhandeni, kes teostavad siis juba rünnaku mõisale ja löövad sõjaväeüksuse puruks. Selle tagajärjel haaraks üleštõus kogu Eestimaa ja võimalik, et ka Liivimaa. Ja mõisnikud nõtitaks siis halastamatult maha.

Sellises ebakindlas olukorras pani Rosen peamise lootuse välja-pääsuks ja talurahva vastupanu murdmiseks sõjaväekomando suurendamisele. Veel 2. oktoobril saatis ta tsiviilkubernerile kirja, milles nõudis uue sõjaväeüksuse kohalesaatmist, senistele sõduritele uut laskemoona, uut julget ülemat Muskeini asemele (siinsed olevat liiga noored ja kartvat võitlust) ning kahte suurtükki ühes kartetšidega.⁷⁵ Langell pidas lisasõjaväeüksuse kohalesaatmist väga vajalikuks, sest kui talupoegadel õnnestuks purustada Uuemõisa sõjaväeüksus, võivat sellel väga tõsised tagajärjed olla. Tsiviilkuberner nõudis sõjaväevõimudelt 300 meest ühes suurtükide ja kartetšidega.⁷⁶ Kuid saadi anda ainult mõned suurtükiväelased, 170 madrust, kes olid relvastatud püstolite ja piikidega, ning 113 sõdurit mitmesugustest väeosadest, kes olid varustatud vajalikul määral püsside ja laskemoonaga. Uus sõjaväekomando jõudis Uuemõisa ooberst Hastfehri juhtimisel 4. oktoobril ning tal oli kaasas 2 suurtükki ühes kartetšidega.⁷⁷ Nüüd oli jõu ülekaal läinud täielikult Roseni poolele. Sulased Uuemõisas ja selle ümbruskonna mõisatest pidasid siitpeale edasist vastupanu ja võitlust lootusetuks. Et sisendada hirmu ümbruskonna talurahvasse, et koguda kindlaid andmeid ümbruskonna mõisatest sealse olukorra kohta ning vangistada isikud, keda vajalikuks peeti, saatis Rosen 10-mehelise ratsakomando läbisõidule mõisast mõisa. Komando koosnes madrustest, oli relvastatud püstolite ja piikidega ning pidi meenutama kardetud kasakaid.⁷⁸ Talurahva vastupanu murdmiseks laskis Rosen mõisaametnike ja kohtumeeste kaudu teatada, et kui need, kes on osa võtnud võitlusest võimude vastu, ilmuvad ise mõisa ja end vaba-

⁷⁴ ENSV RAKA, f. 854, nim. A 3, sü. A II 75, l. 412.

⁷⁵ ENSV RAKA, f. 29, nim. I I, sü. 159, l. 126—127.

⁷⁶ Sealsamas, l. 128—129.

⁷⁷ ENSV RAKA, f. 861, nim. I, sü. 1700, l. 102.

⁷⁸ ENSV RAKA, f. 861, nim. I, sü. 1700, l. 103.

tahtlikult võimu kätte annavad, võivad nad saada kergema karistuse või karistusest koguni vabaneda. See oli Roseni poolt mõeldud selleks, et saada sulaste võitluse kohta vajalikke andmeid ning vangistada juhtivad mehed. Nähes vastupanu jätkamise lootusetust ning lootes karistuse kergendamist, hakkasid sulased tulema mõisa ülekuulamisele. Sel teel vangistati ka arvatavad «ässitajad». 7 oktoobril tuli ratsakomando ringreisilt tagasi Uuemõisa ning teatas rahu valitsemisest kõigis ümbruskonna mõisates. 8. oktoobril saatis Rosen uue sõjaväekomando, mis koosnes 20 madrusest, ümbruskonna mõisatesse samal otstarbel kui eelmiseги. Tagasi pöördunud 11. oktoobril, teatas see, et talupojad on asunud kõikjal mõisatööde tegemisele.⁷⁹

Et sulaste vastupanu oli murtud, saatis Rosen osa sõjavägedest 8. oktoobril Tallinna tagasi ühes viie vangistatud talupojaga. Kuid pidades olukorda siiski veel ebakindlaks, jättis ta kohale veel 173 sõdurit ühes vajalike ohvitseride ja 2 suurtükiga. Kuulekuse kindlustamiseks pooldas ta koguni mõnedesse mõisatesse sõjaväeüksuste, võimaluse korral just kasakate paigutamist. Sõjaväe paigutamist alaliselt mõisatesse ei pidanud tsiviilkuberner otstarbekaks, sest see tekitab asjatut ärevust talurahva hulgas. 11. oktoobril, kuna paistis, et talurahva vastupanu on täielikult murtud, lahkusid Uuemõisast Vietinghoff, Holtz ja järgmisel päeval ka Rosen ning ülejäänud sõjaväekomando.⁸⁰

Pärast Kose-Uuemõisa ja naabermõisate talupoegade võitluse mahasurumist sõjalise jõu abil algas kubermanguvalitsuse korraldusel Harju meeskohtus protsess vangistatud sulaste enamiku üle. Protsess algas 9. oktoobril ja lõppotsus tehti 18. detsembril 1805, mis teatud muudatustega kinnitati Eestimaa Ülemmaakohtu poolt 25. jaanuaril 1806. a. Mõisnike klassi võimuorganid tegid otsused sellised, et need vastaksid mõisnike võimu kindlustamise huvidele Eestimaal ning aitaksid mõjuvalt kaasa talurahva antifeodaalse võitluse mahasurumiseks.

Kõrgeim karistus — 40 paari vitsu ja eluaegne asumine Siberisse — määrati Kaiu sulastele Luige Mardile ja Penti Tõnule. Esimene neist oli maha löönud kapten Muskeini ja teine, võideldes talupoegade esiridades, oli sõdureid püssist tulistanud.

20 paari vitsu ja eluaegne sunnitöö Siberis määrati Kõlli Toomale Kirimäelt, Kolu Tõnu Juhani Tõnule, Pauna Peerna Maidule ja Siimu Jüri Hansule Uuemõisast. Need olid silma paistnud oma aktiivsusega talurahva vastupanu organiseerimisel ning võtnud otseselt osa võitlusest 2. oktoobril.

15 paari vitsu ja eluaegne sunnitöö Siberis määrati Villandi Jürile Ravilast, Aleksander Maibaumile ja Lutsu Jaanile Kuimetsast; 20 paari vitsu ja 4 aastat sunnitööd määrati Raudsepa Hindreku Jaagule Uuemõisast, 20 paari vitsu ja 3 aastat sunnitööd

⁷⁹ ENSV RAKA, f. 861, nim. 1. sü. 1700, l. 104—105.

⁸⁰ Sealsamas, l. 105.

Pauna Madise Joosepile Uuemõisast, 15 paari vitsu ning 2 aastat sunnitööd Tõnu Mihklile Ravilast. Peale selle määrati 20 paari vitsu kümnele, 15 paari vitsu kahele, 12 paari vitsu kuuele, 10 paari vitsu ühele ja viis paari vitsu ühele mehele.⁸¹ Kõik 32 karistatud olid sulased.

Kose-Uuemõisa ülestõusust osavõtnud Ingliste meeste karistamist arutas Lääne meeskohus, sest Harju meeskohus oli kooramatud. Lõppotsus tehti 28. veebruaril 1806, mis kinnitati ka Eestimaa Ülemmaakohtu poolt. Kohtuotsuse alusel määrati 40 paari vitsu ja eluaegne sunnitöö Siberis Kaesta Hindrekule, peale selle 30 paari vitsu ja kaks aastat sunnitööd neljale mehele, 30 paari vitsu kahele mehele, 20 paari vitsu kolmele mehele ja 15 paari vitsu neljale mehele.⁸² Neljateistkümnest karistatust olid kõik sulased peale ühe, kes oli peremees. Peale Ingliste meeste kuulus karistatute hulka ka üks Hõreda mõisast pärinev sulane. Kokku määrati karistus niisiis 46-le Kose-Uuemõisa antifeodaalsest võitlusest osavõtnule.

Kohtuotsuse täideviimine kehalise karistuse alal Karinu, Orina, Kose-Uuemõisa ja ümbruskonna talupoegade suhtes toimus Tallinnas raekoja platsil 1806. a. jaanuari lõpust kuni märtsini. Karistusalsused aheldati peksu ajaks raekoja seina külge kättest, jalgadest ning kaelast. Külmadele ilmadele vaatamata rebiti kurnatud keha ülaosa paljaks ning peksti veriseks.⁸³ Talupojad kannsid julma karistust kindlameelselt, nende võitlusvain jäi kõigutamatuks. Siberisse saatmisest pääses sinna määratuist ainult Kolu Tõnu Juhani Tõnu, kellel õnnestus sealpool Moskvat põgeneda.

4.

Talurahva antifeodaalne võitlus Eestimaal 1805. a. tõusis haripunkti septembri lõpul ja oktoobri algul. Kose-Uuemõisa ja ümbruskonna mõisad moodustasid selle võitluse kõige väljapaistvama kolde. Kuid selle kõrval süttisid osalt samal ajal, osalt aga pisul hiljem uued võitluse kolded, mis võrreldes Kose-Uuemõisaga jäid aga kaugelt nõrgemaks. Üheks sääraseks antifeodaalse võitluse koldeks kujunes Palmse mõis juba varemini käärivas Kadrina kihelkonnas Virumaal.⁸⁴ 27 septembril ilmusid Palmes 30 pere-

⁸¹ ENSV RAKA, f. 861, nim. 1, sü. 1700, l. 408—411.

⁸² ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 43, l. 339.

⁸³ Lähemalt talupoegade karistamisest Tallinnas vt. A. Marguse eespool mainitud artikkel.

⁸⁴ Juba juulis oli siirdunud Kadrina kihelkonnast Jõepere mõisast mõisa aednik Jaan Peterburi, et esitada kaebus-palvekirjad keisrile nii enda kui ka ümbruskonna talupoegade nimel kohaliku mõisarentniku kohta. Viimane oli tuntud talupoegade suure rõhujana ning tema tagakiusamise alla oli langenud ka Jaan. Oma eesmärgi Jaan Peterburis ei saavutanud, sest ta vangistati ning saadeti Tallinna kubermanguvalitsusse. Et Jaan oli suure süüdigusega välja astunud «püha» rõhumisõiguse vastu, andis kubermanguvalitsus ta augusti

meest mõisa ja avaldasid oma esindajate kaudu kohalikule mõisnikule parun v. d. Pahlenile rahulolematust Eestimaa talurahvaseadusega, kehtivate mõisakoormistega ning väljendasid tahet saada riigitalupoegadeks.⁸⁵ Pahlen tembeldas need talupojad seaduse-rikkujateks, sest nad olid ilma kutsumata niisugusel hulgal mõisa tulnud, ning kinnitas, et talupoegadel millegi üle nuriseda pole, sest koormised vastavad Eestimaa talurahvaseadusele. Pere-mehed selle vastusega ei rahuldunud. Järgnevalt, pärast oma vahelist nõupidamist, otsustasid nad minna Tallinna ja esitada oma seisukohad kubernerile. Umbes samal ajal alustasid mõisa vastu võitlust ka sulased, nõudes öise rehepeksu eest tööpäevade vähendamist nädalas. Et mõisavõimud sel alal vastu ei tulnud, lõpetasid sulased ise öise rehepeksu.⁸⁶ 4. oktoobril jõudsid 37 talu-peremeest Palmsest eesotsas Ilumäe Jüri Miku Jüri, Reo Jakobi, Jera Juhani ja Kõnnu Madisega Tallinna ning andsid seal tsiviil-kubernerile palvekirja, milles rõhutati, et nende koormised pole maaga vastavuses. Olemasoleva maa suuruse juures nad ei suuda end toita ega kanda mõisakoormisi. Sellisest olukorrast pääsemi-seks palusid nad endid arvata riigitalupoegadeks. Viimases küsi-muses asus Langell kohe eitavale seisukohale, kuid maa suuruse ja koormiste vastavuse osas pidas ta vajalikuks talupoegade läbi-rääkimist rüütelkonna peamehega ning käskis selleks talupoegi jätta oma esindajad Tallinna. Ülejäänud pidid aga kohe koju minema.⁸⁷ Rüütelkonna peamees selgitas vastaval kokkusaamisel talupoegade esindajatele peamiselt Eestimaa talurahvaseadust, andis ka lubaduse uurida Palmse talupoegade koormisi ja käskis neil siis koju minna. Parun Pahlenile teatas ta, et peremeestega tuleb püüda kohapeal ära leppida, Kadrina kihelkon-nakohtunik aga sai ülesandeks uurida talurahva mõisakoormisi

lõpul Kadrina kihelkonnakohtusse. 13. septembril aga tehti kubermanguvalitsuse poolt Jaani küsimuse arutamine ülesandeks Viru-Järva meeskohtule. Kohtulikul ülekuulamisel, nähtavasti enesekaitse eesmärgil, kinnitas Jaan, et ta seisab ühe Peterburis oleva kõrge isiku kaitse all ning et tal on temalt kirjad, milles on fikseeritud talurahva tõelised õigused ja näidatud nende kättevõitmise tee. See kinnitus ei vastanud küll tõele, kuid tekitas võimudes suurt ärevust. Pealegi ütles Jaan, et ta on ka kohalikku talurahvast sellest kirjast informeerinud. Kadrina talurahva käärimine igatahes suurenes, nii et kubermanguvalitsus saatis septembril 2. poolel Rakveresse 100-mehelise sõjaväeüksuse, mis oli esialgselt määratud lisajõuna Karinusse saatmiseks. 27. septembril nõudis siseminister V. P. Kotšubei Jaani ühes seniste ülekuulamismaterjalidega Peterburi, kus ta uuesti üle kuulati. Siseminister nõudis, et kohus teeks Jaani kohta kiiresti ja karmi otsuse ning et ta vähemalt ajutiselt kodukohast ära saadetaks. Viru-Järva meeskohus langetas oma otsuse 3. novembril 1805. Jaan kvalifitseeriti avalikule rahule ohtlikuks meheks, talle tuli anda 30 paari vitsu ning saata siis Siberisse. Selle otsuse kinnitas 8. novembril Eestimaa Ülemmaakohus ja peat-selt ka tsiviilkuberner. Otsus ihunuhtluse kohta saadeti täide Tallinna turul 2. detsembril ja selle järel saadeti Jaan raudus, range valve all Tartu kaudu Siberisse.

⁸⁵ ENSV RAKA, f. 862, nim. I, sü. 3011, l. 150.

⁸⁶ ENSV RAKA, f. 29, nim. I, sü. 159, l. 125.

⁸⁷ Sealsamas, l. 145.

uue talurahvaseaduse valgusel. Kubermanguvalitsuse ja rüütelkonna peamehe taktika seisis selles, et Palmse taluperemeeste võitlust võimalikult kiiresti summutada, sest uue ohtliku võitluskolde kujunemine oli igati ebasoovitav, pidades silmas eriti sõjaväe vähesust.

Nagu kihelkonnakohtunikule uurimisel selgus, polnud Palmse talupoegade koormised maaga vastavuses. Koormised olid kõrgemad, kui seda uus talurahvaseadus ette nägi.⁸⁸ Kuid sellest ei tehtud järeldusi talupoegade kasuks. Lõplikult pidi küsimuse otsustama alles maa mõõtmine ja niikaua oli mõisnikul õigus nõuda seniseid kõrgemaid koormisi. Pahlen aga ei taotlenud peremeestega leppimist, vaid nende karistamist. Ta esitas kubermanguvalitsusele kaebuse, milles süüdistati peremehi avaliku rahu rikkumises ning kinnitati, et nende vähemik olevat vägivalda ja survevahenditega sundinud peremeeste enamikku võitlusse mõisa vastu. Selle kaebuse andis kubermanguvalitsus arutada Viru-Järva meeskohutusse, kus asja arutamine kestis 18. jaanuarist kuni 5. märtsini 1806. Hoolimata sellest, et meeskohtu poolehoid kuulus oma klasikaaslasele, oli ta kõiki ülekuulamisi arvesse võttes sunnitud oma otsuses kinnitama, et taluperemeeste üritus oli üksmeelne ning et juhtivad mehed polnud mingit sundust või vägivalda teiste suhtes tarvitanud. Sellepärast mõistetigi 48 taluperemehest õigeks 47, kuigi hoiatusega, et nad tulevikus «seaduslikku korda» ei rikuks. Karistusväärseks loeti Ilumäe Jüri Miku Jüri tegevus, kuid lõppotsust tema kohta polnud võimalik teha, sest ta oli end päästnud pagemisega.⁸⁹

Mis puutub Palmse sulaste võitlusse, siis sulased ei peksnud seal teatavasti juba 1805. a. sügiskuudel öösiti rehte ega tahtnud seda teha ka 1806. a. sügisel. Alles sõjaväe kohaletoomisega murti 1806. a. sügisel sulaste vastupanu. Viru-Järva meeskohus oma otsusega 26. nov. 1806. a. määras kahele juhtivamale mehele Kanguste Jaani Madisele ja Juhani Jaani Jaagule kummalegi 30 paari vitsu, Kõnnu Madise Jürile, Ilumäe Jüri Miku Jüri Joosepile, Peerna Peetri Peetrile, Külaotsa ehk Jüri Tõnu Jakobi Jürile ja Tõnu Jaani Madisele 20 paari vitsu.⁹⁰ Eestimaa Ülemmaakohtu otsuse järgi 15. dets. 1806. a. tuli karistus täide viia Tallinna turul.

Viimased väljapaistvamad võitlused feodaalse rõhumise vastu 1805. a. sügisel toimusid Orgita mõisas Märjamaa kihelkonnas Läänemaal ja Väätsa mõisas Türi kihelkonnas Järvemaal.

Orgita talupojad avaldasid oktoobri algul oma rahulolematust Eestimaa talurahvaseadusega, mida nad ei pidanud õigeks, ning protestisid uute vakuraamatute vastu. Talupojad kinnitasid mõisavõimudele, kihelkonnakohtunikule ja haagikohtunikule, et nad uute vakuraamatute järgi mingil tingimusel käima ei hakka ning

⁸⁸ ENSV RAKA, f. 854, nim. A3, sü. A II 75, l. 450—451.

⁸⁹ ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 43, l. 501—517.

⁹⁰ Sealsamas, l. 483.

on valmis võitlema eluks või surmaks.⁹¹ Sellepeale pöördus Sise-Läänemaa haagikohtunik W v. Brümmer 6. oktoobril kubermanguvalitsuse poole palvega saata kohale 100-meheline sõjaväeüksus. Ilma sõjaväelise jõuta polevat tal lootust talupoegade vastupanu murda ega juhte vangistada.⁹² Tsviilkuberner otsustas kohale saata Pärnu garnisoni komandost saabunud 100-mehelise väeüksuse ning palus Spiridovi anda sellele kaasa ka suur-tükke vajaliku arvu suurtükiväelastega.⁹³ Väeosa ülem sai käsu talupoegade vastu otsustavalt välja astuda, kui muidu pole võimalik nende vastupanu murda, ning kaitsta kindlalt sõjaväe autoriteeti.⁹⁴ 13. oktoobril oli sõjavägi Orgitas. Talupojad käsutati mõisa ja relvastatud jõudude kohaloleku tingimustes nad pidid alistuma, nõustuma vastu võtma uued vakuraamatud ning maksma ka mõisa poolt nõutavat vilja lisamaksu.⁹⁵ Nii suruti sõjalise jõuga maha Orgita talurahva võitlus. 16. oktoobril sai sõjaväeüksus tsviilkubernerilt loa Tallinna tagasitulekuks.⁹⁶

Väätsa mõisas puhkes sulaste võitlus mõisavõimude vastu seetõttu, et kohalik mõisnik V v. Baranoff, tuginedes Eestimaa talurahvaseadusele, milles oli märgitud, et talupoeg peab mõisa rehed peksma, muutis öise rehepeksu veelgi raskemaks kui seni. Eelmistel aastatel oli pekstud nädalas öösi 3 rehte, kuid 1805. a. sügisel nõudis mõis, et ühel nädalal pekstaks 4 ja teisel 5 rehte. Töö pidi lõpetatama mitte keskhommiuks nagu varem, vaid juba enne seda. Selle järel pidid sulased minema muule tööle. Säärasele öösi ja päeval peaaegu vahet pidamata kestvale tööle sulased kaua vastu ei pidanud ja 9. oktoobril nad tööle ei läinud. Mõisnik pöördus kohe kihelkonnakohtuniku poole, nõudes, et kihelkonnakohus võtaks abinõud tarvitusele sulaste vastupanu murdmiseks ja karistaks tõrkujaid. Kihelkonnakohtunikule pidi olema küllalt selge sulaste ülekurnatus, kuid siiski asus ta kaitsma mõisa nõudeid. Kohus otsustas, et ühel nädalal tuleb peksta ikkagi 4 ja teisel 5 rehte, kusjuures rukkipeks tuli lõpetada hommikul kella 10-ks, odrapeks aga pidi lõpetatama päikese tõusuks.⁹⁷ Pärast kihelkonnakohtu mainitud otsust asusid sulased tööle. Kuid kui 11. oktoobril rehelised rukkirehte kella 10-ks lõpetada ei suutnud, käsutati nad mõisa talli juurde ja seal peksti mõisniku juuresolekul kolm neist — Mihkli Mats, Tõnise Rein ja Villemi Jüri Hans — veriseks. Ülejäänud mehed päästsid end põgenemisega. Nüüd käsutas Baranoff kihelkonnakohtuniku juurde mõisa kupja, aidamehe, talurahvakohtunikud, peremehed ja sulased ning laskis teatada, et sulased on jälle tema käsule vastu hakanud, ei täida tööülesandeid vajalikult, mistõttu neid tuleb karistada. Väätsa talurahva üldiseks taotluseks

⁹¹ ENSV RAKA, f. 29, nim. 1 I, sü. 159, l. 212.

⁹² Sealsamas.

⁹³ ENSV RAKA, f. 29, nim. 1 I, sü. 159, l. 204.

⁹⁴ Sealsamas, l. 205.

⁹⁵ Sealsamas, l. 283.

⁹⁶ Sealsamas, l. 281.

⁹⁷ ENSV RAKA, f. 854, nim. 1 I, sü. A II 75, l. 373.

oli tagasi pöörduda endise rehepeksukorra juurde, s. t. kolme rehe juurde nädalas. Kuid kihelkonnakohus seda taotlust ei rahuldanud. Otsustati, et edaspidi tuleb igal nädalal peksta 4 rehte ja seda nimelt öösi. Mis puutub sulaste karistamisse, mida taotles Baranoff, siis soovitas kohus tal selles asjas kubermanguvalitsuse poole pöörduda.⁹⁸ Vaevalt olid sulased koju jõudnud, kui kuuldus, et järgmisel päeval laseb Baranoff nad kõik läbi peksta. Selle mõjul läksid 18 Väätsa sulast 15. oktoobril Lõuna-Järva haagikohtuniku v. Knorringi juurde ja kirjeldasid seal kogu asjakäiku ning palusid neid kaitsta Baranoffi määratsemise vastu. Asitõendina näitasid Mihkli Mats ja Tõnise Rein oma veriseks pekstud selgi.⁹⁹ Haagikohtunik teatas asjast (nagu ta amet nõudis) kubermanguvalitsusele ja saatis samal päeval Baranoffile kirja, milles rõhutas, et «kaaluvatel põhjustel» ei tule Baranoffil sulaseid selle eest karistada, et nad tema käske ei täitnud.¹⁰⁰ Selles ei tule näha haagikohtuniku poolehoidu sulastele, vaid püüdu sulaste võitlust summutada olukorras, kus mõisniku vägivald kandis kõige tooremat iseloomu. Rehepeksu kord aga jäi Väätsas nii, nagu kihelkonnakohus oli määranud.

*
* *
*

Nagu esitatud käsitus näitab, võttis talurahva antifeodaalne võitlus Eestimaal a. 1805 märkimisväärselt suure ulatuse. Kui V. I. Lenin, iseloomustades vene talurahva antifeodaalset võitlust, ütleb, et talupojad tõusid üles «... lihtsalt sellepärast, et nende kannatus katkes, et nad ei tahtnud surra tummalt ega vastupanuta,»¹⁰¹ siis on see samuti õige ka siinsete talupoegade kohta. Talupojad võitlesid nii, nagu oskasid ja suutsid, kuid nende võitlus lõppes lüüasaamisega. Talurahva võitlus Eestimaal kandis stiihilist iseloomu, ta oli lokaalselt killustatud, ei saanud leida toetust ega juhtimist revolutsioonilise kodanluse ega töölisklassi poolt, sest sääraseid klassijõude siin tollal polnud. Võideldes feodaalse rõhumise vastu ei saanud talurahvahulgad aru Vene tsarismi klassiolemusest. Nad uskusid tsaari õiglusse ja tema heasse tahtesse abistada talupoegi. Kuid just Vene tsarism, kes lähtus aadliimpeeriumi kindlustamise huvidest, aitas siinsetel mõisnikel purustada talurahva antifeodaalset võitlust. Hoolimata sellest, et talurahva võitlus maha suruti, millega seoses langes tohutuid kannatusi eriti väljapaistvamatele võitlejatele, polnud see võitlus siiski asjatu. Ta paljastas suure jõuga feodaal-pärisorjusliku korra kriisi ja kõigutas selle korra aluseid. Talurahvahulkade terav klassivõitlus oli just selleks peamiseks jõuks, mis tingis edasised nihkumised agrarsuhete arengus Eestimaal.

⁹⁸ ENSV RAKA, f. 854, nim. A 3, sü. A II 75, l. 375.

⁹⁹ Sealsamas, l. 373—374.

¹⁰⁰ ENSV RAKA, f. 854, nim. 1 I, sü. A II 75, l. 372.

¹⁰¹ V. I. Lenin, Teosed, 6. kd., lk. 385—386.

АНТИФЕОДАЛЬНАЯ БОРЬБА КРЕСТЬЯН В ЭСТЛЯНДИИ В 1805 Г

Доц., канд. ист. наук Я. Конкс

Кафедра всеобщей истории

Резюме

В антифеодальной борьбе эстонских крестьян важную роль играет борьба крестьян Эстляндии в 1805 году. Главным событиям этой борьбы посвящен ряд ранее опубликованных статей. В данной статье автор пытается дать обзорный очерк связанных с этой борьбой существенных событий, поскольку недавно исполнилось 150 лет со времени исторической крестьянской антифеодальной борьбы 1805 года.

При написании статьи использованы как ранее известные, так и новые архивные материалы. Несомненно, что основной причиной борьбы крестьян было их тяжелое экономическое положение, но непосредственным поводом послужило аграрное законодательство Лифляндии и Эстляндии. Эта антифеодальная борьба охватила крестьян целого ряда мыз северной Эстонии, но основными очагами следует считать имения Карину и Орина в Ярвамаа и Козе-Ууэмыйза в Харьумаа.

Крестьянская борьба, в которой ведущую роль играли батраки, была безжалостно подавлена, причем помещики навязали крестьянам известное «Положение о эстляндских крестьянах 1804 г.», которое ни в коей мере не уменьшало крестьянских повинностей. Несмотря на это, борьбу эстляндских крестьян нельзя считать безрезультатной и напрасной, т. к. она, несомненно, способствовала углублению кризиса крепостнической системы и сыграла важную роль в дальнейшем развитии аграрных отношений.

DER ANTIFEUDALE KAMPF DER BAUERN IM JAHRE 1805 IN ESTLAND

J. Konks

Zusammenfassung

Der Kampf der Bauern in Estland im genannten Jahre nimmt einen bedeutenden Platz im antifeudalen Kampf der estnischen Bauern ein. Über die Hauptkampfstellen sind schon in früheren Zeiten eine Reihe Artikel erschienen. Im gegebenen Artikel versucht man im Zusammenhang mit dem vor kurzem verflissenen 150. Jahrestag des genannten Kampfes einen zusammengefaßten

Überblick zu geben. Dabei stützt man sich teils auf schon vorher benutzte, teils aber auf neue archivalische Materialien. Der tiefste Grund des Bauernkampfes war die schwere wirtschaftliche Lage der Bauern, doch zum direkten Antrieb wurde die damalige Agrargesetzgebung in Liv- und Estland. Der antifeudale Bauernkampf ergriff eine Reihe Güter in Estland, wobei die Güter Karinu und Orina in Järvamaa und Kose-Uuemõisa in Harjumaa zu Hauptherden des Kampfes wurden. Der Bauernkampf, in dem die Knechte die Hauptrolle spielten, wurde erbarmungslos von den Machthabern mit Hilfe von Soldaten niedergedrückt, die Gutsbesitzer zwangen den Bauern die Estländische Bauernverordnung vom Jahre 1804 auf, die die ökonomische Lage der Bauern nicht erleichterte. Doch der Kampf war nicht umsonst gewesen. Er erschütterte das bisherige Exploitationssystem, vertiefte die Krisis des Feudalismus und war ein wichtiger Faktor in der weiteren Entwicklung der Agrarverhältnisse.